

ВІДГУК
офіційного опонента, доктора філософських наук,
доцента БОЙКО АНЖЕЛИ ІВАНІВНИ
на дисертацію Іванової Наталії Володимирівни
«Духовно-онтологічні стратегії мислення: соціально-філософський аналіз»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Актуальність проблеми мислення, його соціокультурних стратегій, евристичних потенціалів та ціннісно-духовних ресурсів зумовлена запитамі соціокультурної ситуації, яка склалась в сучасній Україні, пошуками найоптимальніших параметрів продуктивності мислєдїяльності в умовах становлення інформаційного суспільства. Тому дисертантка, аргументуючи актуальність теми дослідження, відзначає, що спосіб мислення безпосередньо пов'язаний із соціокультурним життям епохи, її викликами, відповідь на які можна дати завдяки його рефлексіям. Адже мислення формує ареали сучасного пізнавального простору, в якому відтворюються концептуальні схеми, методологічні основи організації структур раціонального та ірраціонального, на яких вибудовуються існуючі соціальні інститути. Ефективність даних соціальних інститутів визначається інноваційністю мислення, яке надїляє процес нацїєтворення пошуком нових, продуктивних способів, методів і форм. Виходячи з того, що мислення творить людину, яка є його носієм, творцем культури, знання, соціальної реальності, воно й активїзує процеси самореалїзацїї особистості, яка в прагненні бути сучасною виходить за межї усталених норм і канонів. Багатовимірність поняття «мислення» зумовлює дослідження як його сутності, так і тих чинників, завдяки яким воно утверджується і в діяльності людини, і в розвитку суспільства. Тому, саме такі вектори наукового пошуку Іванової Н. В. стали предметом осмислення дисертаційного дослідження, адже вони дійсно є актуальними та потребують соціально-філософського осмислення.

Вважаю доречним та виправданим представлений науково-дослідницький акцент авторки на значимість творчого, продуктивного мислення при розкритті обраної теми. В роботі доведено, що проєктивне мислення, як важливий

сегмент продуктивного мислення, здійснює творення моделей, перетворюючи як соціум, так і людину, про що свідчать реалізовані проекти ринкової економіки (капіталізму), глобалізації, фінансової економіки, системи нових цінностей тощо. Тим самим потенціали мислення набувають більш широкого масштабу, включаючи в себе й Україну. Вибір нею ефективних, дієвих духовно-онтологічних стратегій вимагає не лише складного проектно-креативного мислення, але й творення на його основі моделей свого подальшого розвитку.

Ознайомлення з текстом дисертації дає підставу стверджувати, що в ній чітко визначені об'єкт, предмет, мета, задачі та методи дослідження. У відповідності до теми означена структура дослідження, яка включає вступ, п'ять розділів, шістнадцять підрозділів, в яких ґрунтовно і глибоко розкривається суть певного завдання. Загальні висновки досить конкретні і підсумовують загальну картину та результати дослідження. Зазначу, що вдало підібраний методологічний інструментарій дослідження свідчить про наукову зрілість авторки: при розкритті теми використовувалися такі методи наукового дослідження, як історичний, аналізу і синтезу, філософсько-антропологічний, концептуально-феноменологічний тощо. Концептуальні засади дослідження, які розкривають його методологічне підґрунтя, досить багатогранні та різновекторні: так, до прикладу, розгляд онтології мислення в структурі життєвого світу і духовно-культурної практики обумовлений певними тенденціями розвитку сучасних філософських концептів. Теоретичне осмислення проблеми мислення стосовно соціального буття розкрито в динаміці духовних реалій, що, на противагу гносеологічному аспекту дослідження, є найбільш продуктивним для розкриття сутності мислення. Саме тому актуалізована проблема сучасного мислення є передумовою дійсного буття людини у всіх її духовно-культурних самодетермінаціях.

Необхідно наголосити, що важливе значення у виявленні сутності мислення як духовно-культурного артефакту склали праці вітчизняних представників західноєвропейської філософської думки в історико-

філософському, екзистенціальному, феноменологічному, антропологічному, герменевтичному, персоналістичному напрямках. Для концептуалізації поставленої в дисертації проблеми використані фундаментальні наукові розвідки вчених-філософів вітчизняної світоглядно-антропологічної школи, окремі авторські та колективні праці, статті у філософських журналах та часописах. Важливим джерелом стало коло дотичних питань, які розглядалися в спеціалізованих щорічниках, енциклопедіях, науковій публіцистиці. Якісний аналіз як вітчизняної, так і зарубіжної спеціальної літератури, яка представлена досить об'ємно, свідчить про науково-філософську ерудицію авторки, при цьому помітно виділяється її власна позиція з питань аналізу наукових досліджень.

Привертає увагу наукова новизна роботи, а саме концепти духовно-онтологічних стратегій та топосу мислення. Цілком слушно відзначено, що новизною дисертаційної роботи є вперше запропонована духовно-онтологічна модель сучасної соціокультурної реальності у контексті тріади «суб'єкт – стратегії – топос» мислення. Ми погоджуємось, що зазначена інтегративна модель розкриває стратегії мислення в ареалах екзистенції суб'єкта мислення та припускає визначення цінності соціального життя як окремої особистості, так і культурних кодів буття суспільства як цілісної динамічної системи. З позицій філософської логіки обґрунтовано смислові параметри поняття «духовно-онтологічні стратегії мислення», які визначаються як екзистенція набутих здатностей соціального пізнання, діяльності та інтелектуальних імперативів, динаміка яких в умовах розвитку духовної культури та складності цивілізаційного поступу сприяє реалізації проблем соціокультурного буття особистості.

Здійснений в дисертації аналіз історії розвитку філософських вчень показав, що їх становлення відбувається в процесі мисленнєвої діяльності, яка переплітається з розумінням, усвідомленням і рефлексією. Адже, кожна філософська система демонструє свій тип рефлексії, що обумовлює свою модель буттєвої реальності в її предметному і духовному вимірах. Тому, як показано в дослідженні, утвердження феномену мислення здійснюється в

різних інтелектуальних парадигмах: класичній філософії, філософії життя, екзистенціалізмі, герменевтиці, в опозиції «наук про природу» і «наук про дух», феноменології, морфології культури тощо. Сформовані принципи і категорії мислення у філософських рефлексіях породжують нові способи і методи мисленнєвої діяльності, адже мислення в широкому розумінні задає напрямки і способи організації інтелектуальних процесів, показує їх роль і призначення в пізнанні та діяльності.

Ми погоджуємось, що генеза мислення демонструє його обумовленість соціальною реальністю. В свою чергу, в пізнанні суспільного буття визначальна роль належить мисленню, яке формує нові поняття і нові ідеальні типи. Соціальна обумовленість мислення є умовою утвердження засад демократичного суспільства. Зміни факторів суспільного життя визначають історичну епоху і властивий для неї спосіб мислення. З кожною новою епохою роль мислення стає вагомішою, про що свідчить і сучасне суспільне життя. З огляду на вищесказане, розкриваючи феномен мислення як конструкту діяльності сучасного суспільства незайвим було б зупинитись на розкритті питання взаємообумовленості духовно-онтологічних стратегій мислення та інтелектуальної власності.

Заслуговує на увагу другий розділ дисертаційного дослідження, де послідовно і динамічно аналізується процес становлення і утвердження феномену мислення, його духовно-онтологічних стратегій в процесі історичного розвитку, в результаті чого воно постає інтелектуальним, духовним і культурним феноменом суспільства, виникає можливість осягнення істини, створюються нові картини світу, окреслюються перспективи подальшого соціокультурного поступу, формується особистість. Показано, яким чином в дискурсах античного мислення зароджуються духовно-онтологічні стратегії, з яких бере початок європейська культура. Взаємодія та поєднання морально-етичних принципів внутрішнього світу людини із трансценденціями християнства виокремлює диспозитив стратегій середньовічного мислення, яке є найголовнішим інструментом в становленні і християнського світовідчуження,

і нової соціальності та культури. В дисертації показано, що осмислення віри і знання в період пізнього середньовіччя започаткувало методологічну програму дослідження природи, формування наукового знання. В новочасовий період розвитку європейської цивілізації і культури дана програма освоєння природи визначила існування нової соціальної і духовно-культурної реальності, яка вимагала нового мисленнєвого підходу і нових стратегій мислення для надання їй концептуально обґрунтованої смислової конкретизації. Сучасна соціокультурна реальність, як зазначається в дисертації, втрачає смислові горизонти мислення з класичними ознаками істинності, всезагальності, об'єктивності, необхідності. Знання перетворились на «символічний код», знаряддя соціального самоутвердження, успіху, фахової компетентності в «суспільстві знань». Тому, як зазначає авторка, необхідне спрямування енергії мисленнєвих стратегій на вивчення космічно-планетарних закономірностей існуючого, де взаємини розуму людини і світу означені критеріями цілісності, системності та єдності ноосфери, в чому можна повністю із нею погодитись.

В дисертації показано, що енергія і креативи мисленнєвої діяльності стають основою творення як нового знання, так і нової реальності. Проте, як на нашу думку, варто було б ширше розкрити дане питання в контексті аналізу теорії українського вченого С. Подолинського щодо творчої діяльності *homo faber* (людини діяльної), праця якої забезпечує протидію розсіювання енергії в просторі, створює умови для економіко-екологічної збалансованості земної цивілізації.

Достатньо змістовним та аргументованим в дисертаційній роботі є третій розділ, де розкривається проблема розуміння мислення в процесі самотворення людини, особистісні, глибинні основи існування якої пов'язані з феноменами духу, душі, свободи, справедливості. На основі цих понять формується гуманітарна сфера життя людини в соціокультурному просторі. Як процес і як діяльність, стратегії мислення здійснюються в просторі культури, котра має взаємозв'язок з аксіологічним дискурсом, який в соціальному житті є однією з домінуючих форм гуманітарного мислення.

Досить чітко прослідковується в дисертації ідея темпоральності та історичності мислення, яке в кожному новому етапі своєї культури характеризується певним специфічним модусом, визначальним для даного етапу соціокультурного буття, воно в кожному епоху утверджується в новому вимірі, в ситуації певних запитів, постаючи «живою» рефлексією в якості творчої діяльності. І досить доречним є розкриття стратегій мислення через поняття топосу, яке в дослідженні набуває статусу конструкту соціокультурного буття, в якому створюються умови для самореалізації особистості як носія творчих потенціалів, як екзистенційної «нульвимірної точки». Завдяки глибокому аналізу дисертанткою національної культури мислення, через зв'язок раціонального та ірраціонального виявлено умови подолання втрати станів деперсоналізації і деструкції особистості, визначено об'єктивні можливості становлення іманентного «Я» в етнокультурних вимірах української держави. Показано, що в цих обставинах соціокультурне буття української людини складається як цілісність, як екзистенційний феномен лише через причетність самої людини до інших, яка виступає як співпричетність. Топос мислення постає специфічною реальністю, яку творить та наповнює ціннісно-смісловим змістом суб'єкт мислення. Ключовою категорією в топосі мислення визначається «цілісність особистості», яка розкриває себе в національній культурі мислення, котра наповнює суб'єктивність індивіда об'єктивними смисложиттєвими імперативами.

З іншого боку, авторка дослідження розкриває специфіку розвитку мислення в топосі соціокультурного буття, яке полягає в організованому певним чином соціокультурному просторі, де стають можливими методологічне мислення і розуміння як свідомо керований, особистісний шлях, що проходить крізь тріаду – культура, життя особистості, комунікація. Тобто, процес формування стратегій мислення здійснюється у взаємозв'язку із розвитком суспільства, в топосі буття як форми онтологічної присутності людини в ареалах її можливого самоздійснення, в єдності мислення і буття, що постає основою творення нового знання, епохи як нової соціокультурної

реальності, умовою пізнання і перетворення природи. Вважаю, що досить цікавими та перспективними в науковому плані для подальших розвідок авторки є означені нею поняття топос мислення, топос буття та екзистенційний топос «нульвимірності» особистості, яка постійно творить і себе, і соціальний простір, і культуру, набуваючи досвід і знання. В той же час, «обнулюючись», але не до екзистенційного «ніщо», а, набуваючи нової якості, можливостей, мудрості в своїй повноцінності, гармонійності, цілісності, сучасна особистість шукає і знаходить сенс свого існування та життєдіяльності.

Звідси, досить органічно в дисертації розкриваються смислові параметри поняття «духовно-онтологічні стратегії мислення», як предмету дослідження, через екзистенцію набутих здатностей соціального пізнання, діяльності та інтелектуальних імперативів, динаміка яких в умовах розвитку духовної культури та складності цивілізаційного поступу сприяє реалізації проблем соціокультурного буття особистості.

Розглядаючи проблеми культури і гуманітарного мислення, авторка з необхідністю звертається до розгляду феномену «душі», в якому поєдналися інтереси класичної і некласичної філософії, релігії, психології, етики, мистецтва. У фокусі проблеми душі означено глибинні основи людського існування – метафізичні, ірраціональні, софійні, ноосферні; виокремлено поняття «розумної душі», «безсмертної душі», душі як «мислячої субстанції» тощо; означено її модуси як в контексті загального, так і одиничного. Можна погодитись з дисертанткою, що таке різнопланове розуміння проблеми «душі» активізує різні способи мислення, що, в свою чергу, коңцептуалізує проблему творчості в сучасних умовах, актуалізує сферу гуманітарного мислення. Позитивним є той момент, що авторка наголошує на особливостях формування софійного мислення, яке є фундаментом прогресу людства, його продуктивної діяльності. В контексті проявів особливостей софійного мислення відбувається перехід на нові рівні мислення, що характеризується інноваційністю, динамізмом, креативністю та продуктивністю.

Разом з тим, вважаю, що в контексті гуманітарного, софійного мислення доцільно було б розглянути проблему соціальної «зрідненості» (Г. Сковорода, Б. Новіков) людини із соціальним буттям через культуру, освіту, знання і віру.

Ключовим моментом четвертого розділу є проблема «духу» та «духовності», що оприявлює смислові коди архетипічної укоріненості людини в самодостатніх, самоцінних, благодатних і творчих сферах онтоосу, аналіз якого здійснюється в мисленні. У даному контексті духовний процес є відображенням не лише суспільного буття і культури, а способом вибору духовності як шляху саморозвитку. Дисертантка відстоює позицію, що дух є свобода, так само як свобода є субстанцією духу. В такій ситуації основні параметри поняття «духу» набувають особливого значення для духовно-онтологічних дискурсів мислення в пізнанні та соціальній творчості, у чому ми повністю погоджуємось з авторкою дослідження.

Позитивно, що дослідження мислення показано в контексті досягнення людиною своїх планів і завдань у сфері духовного, яке постає універсальною силою в розкритті змісту об'єктивного та суб'єктивного, загального та одиничного, логічного та інтуїтивного. В результаті чого і відкриваються можливості соціального вибору, які представлені в дисертації через поняття «етос мислення». Дисертантка зазначає, що етос мислення – це особливий спосіб мислення, який проявляється в якості етично забарвленої норми соціокультурної діяльності, він є одним із соціальних кодів створення смислодоцільної рівноваги в суспільстві як культури розумної достатності в різних сферах життєдіяльності та самовираження людини. Етос мислення проявляється в контексті історичності людини як істоти духовної, як носія свободи, екзистенції, моралі, цінностей, етичних норм, духовності; він об'єктивується в наскрізних структурах історичного досвіду, особливостях національної поведінки, типових для різних етапів її історії. Зміна етосу взаємообумовлена і змінами стратегій мислення, економічної та соціальної організації суспільства тощо. Важливим є висновок, що етос мислення тим чи іншим шляхом орієнтується на комплекс цінностей і норм суспільства та

знаходиться в імперативах моралі, а також безпосередньо впливає на екзистенцію соціального вибору, що надає безмежні можливості для розвитку евристичного потенціалу мислення. Погоджуючись із даними підходами, вважаю, що доречно було б розкрити проблему свободи, свободи соціального вибору в сучасному українському суспільстві, а також проблему маніпуляції свідомістю громадян в онтосі сучасного соціокультурного буття.

Важливим для наукового осмислення духовно-онтологічних стратегій є розкриття сутності продуктивного мислення, яке розкривається в евристично-пошуковому, творчому процесі «живого» оновлення думки при зустрічі з «тим, що ще не мислиться»; воно спонукає до «проживання» таких феноменів як інтуїція та інсайт, в способах бачити в структурованому об'єкті внутрішні глибинні зв'язки; продуктивне мислення передбачає результат, ефективність можливостей і меж тих ресурсів, якими володіє суб'єкт (знаннями, здатністю до рефлексії, вмінням генерувати ідеї, критично мислити тощо); воно є системним, моделюючим, проєктивним і правильним у власній цілісності; заперечує догматизм, формалізм, механічне заучування знань.

Не викликає сумніву положення, що в дослідженні імперативів національної духовності важливе місце займає проблема індивідуальної та соціальної комунікації між різними типами світогляду, у вирішенні якої значне місце відіграє метаантропологічний підхід як методологічна умова реалізації особистісного «Я» в контексті етнічних і національних процесів. В дисертації справедливо відзначається, що одним із фундаментальних надбань сучасної соціальної філософії стало виявлення екзистенційних вимірів людського буття через розгляд національної культури мислення у багатовекторності історичних модифікацій та вимог сучасного розвитку українського соціуму. Ми погоджуємося із означеними в дисертаційному дослідженні імперативами національної духовності, які були розглянуті в контексті української культури мислення. До них належать: мова «як дім буття» (М. Гайдеггер); нація як масово усвідомлений і організований колектив, «викристалізований суспільний агрегат» (О. Бочковський); національна еліта як соціально-духовний продукт

освіти і культури нації; освіта як чинник суспільного прогресу держави Україна; менталітет як історична праформа буття особистості, як «живе мислення» (М. Булатов), що пронизує життя людини певної спільноти, і проявляється через ментальність, яка крізь внутрішній світ – вірування, переконання, волю тощо – дозволяє ідентифікувати себе перед обличчям глобалізованого світу.

Підсумовуючи вищесказане, зауважимо, що зміст дисертаційного дослідження Іванової Н. В. повністю розкриває тему; мова і стиль відповідають вимогам щодо наукових текстів. Поставлені авторкою мета і завдання досягнуті. Отримані результати несуть як теоретичну, так і практичну значущість, характеризують науковість підходу до аналізу поставленої проблеми. Зауваження і пропозиції в цілому не впливають на загальну позитивну оцінку соціально-філософського дослідження, яке не позбавлене новизни та оригінальності. З впевненістю можна стверджувати, що дисертація є завершеним самостійним дослідженням досить важливої для сучасної філософії проблеми.

Дисертаційна робота Іванової Наталії Володимирівни «Духовно-онтологічні стратегії мислення: соціально-філософський аналіз» є завершеним науковим дослідженням, яка відповідає вимогам Наказу МОН України «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» № 40 від 12 січня 2017 року та п. п. 9, 10 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

**Офіційний опонент,
доктор філософських наук, доцент,
академік Академії вищої школи України,
завідувач кафедри філософських та політичних наук
Черкаського державного технологічного університету**




А. І. БОЙКО

Доктор А.І. завідувач
Перший проректор ЧДТУ

Синиш Е.В. Лавський